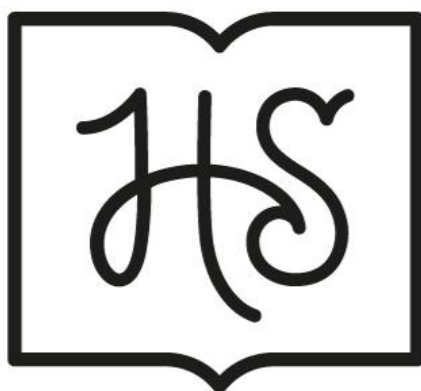

HISTORIA SCHOLASTICA

2/2016

Ročník / Volume 2

Praha / Prague 2016

Historia scholastica

Č. / No. 2/2016

Roč. / Vol. 2

Redakční rada / Editorial Board

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Zástupce vedoucího redaktora / Deputy Editor: PhDr. Markéta Pánková (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

Prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filosofická fakulta University Karlovy v Praze)

Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Mgr. Magdaléna Šustová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Mezinárodní redakční rada / International Editorial Board

Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

Prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

Prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

Prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

Prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

Prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

Prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

Prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Prof. PhDr. Blanka Kudláčová, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)

Prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

Prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (University of Macerata)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Mgr. Ing. Petra Holovková (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Vydavatel / Publisher:

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, www.npmk.cz

IČ 61387169

ISSN 2336-680X

Časopis Historia scholastica vychází 2x ročně.

Toto číslo vyšlo 31. prosince 2016.

Obsah

ÚVODNÍK Tomáš KASPER Markéta PÁNKOVÁ	1
Střední vojenské školství v Československu po roce 1948 Tomáš JIRÁNEK	2
Inspektor Gustav Werner a jeho vliv na fungování českých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava Magdaléna ŠUSTOVÁ	15
DISKUSE: Antinomie totality a diskurs československé marxistické pedagogiky: touha po jednotě a touha po moci Martin STROUHAL	26
Diskurs o modernizaci výuky a školy v podmínkách totalitární společnosti (na příkladu FF UK v Praze po r. 1968 v normalizačním režimu) Jaroslav KOŤA	36
Československá pedagogická psychologie ve službách socialistické pedagogiky. Richard JEDLIČKA	42
VARIA: Evropská migrační krize a její historické kořeny. Jaroslav PÁNEK	57
REPORT: Mezinárodní vědecká konference „Humanita jako základní hodnota výchovy a vzdělávání. Od Komenského nápravy věcí lidských k pedagogům, vychovatelům - humanistům v dramatických událostech 20. století“. Magdaléna ŠUSTOVÁ	71

REPORT:

73

Medzinárodné sympóziium *Kontinentálna „pedagogika“ – jej problémy a výzvy v historickej a filozofickej optike*, Smolenický zámok, 17. – 18. október 2016.

Blanka KUDLÁČOVÁ, Andrej RAJSKÝ

RECENZE:

76

Kudláčová, Blanka (ed.): *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918-1945*. Trnava 2016, 413 s.

Tomáš KASPER

Československá pedagogická psychologie ve službách socialistické pedagogiky

Richard JEDLIČKA^a

^a Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci, Česká republika

Východiska

Pedagogická psychologie představuje odbornou disciplínu, jež se vytvořila na hranicích věd o výchově a vzdělávání s naukami, které se zabývají procesy vnímání, prožívání, myšlení a chování. Hlavním posláním oboru od jeho počátku bylo – a dodnes je – objasňování psychologické podstaty jevů odehrávajících se v průběhu učení a vyučování, včetně popisu i výkladu relevantních podmínek ovlivňujících pedagogický proces a jeho výsledky. Proto do obsahu oboru patří také metodologické přístupy, jichž lze využít k výzkumu psychické podstaty pedagogických jevů, nebo postupy vhodné k rozpoznávání individuálních dispozic ovlivňujících jedincovo učení, počítaje v to i hledání přiměřených způsobů psychologické podpory a výchovného ovlivnění těch, kteří se z různých příčin vymykají z běžného proudu. S vývojem vlastního psychologického poznávání, s rozvojem věd pedagogických, ale i s měnícími se společenskými zakázkami, které jsou na učitele a další profesionální vychovatele kladeny, přibývají této vědě různé oblasti dalšího odborného zájmu. Pro porozumění tomu, jaké výstupy prezentuje akademická produkce, na co klade důraz a jaké teorie mohou být uplatňovány v praxi, jsou důležité společenské poměry ovlivňující v konkrétní době stav školství a vzdělávání. Předložená studie se zabývá tím, jaké byly dominantní vlivy na obsah a vývoj oboru v době nadvlády komunistické ideologie nad československým školstvím⁹⁷. Proto, aby mohl čtenář dopady politických poměrů na osudy vědy (i jejích lidských aktérů) náležitě zvážit, bude vhodné věnovat příslušnou pozornost rovněž předchozímu údobí, kdy se v předválečném Československu začala pedagogická psychologie konstituovat jako odborná disciplína, napájená podněty z řady různorodých myšlenkových zdrojů (více Kasperová – Kasper 2006). Závěrem stati poukazuje text stručně na to, jaké jsou po pádu komunistické totality dozvuky popsání stavu.

Studie si neklade za cíl analyzovat vývoj pedagogické psychologie v období socialismu na pozadí marxisticko-leninské filozofie či komunistické doktríny. Primárně studie neporovnává východiska vědeckého marxismu-leninismu, tehdejšího jediného možného odborného

---

⁹⁷Předkládaný text se opírá o publikovanou studii autora Sto let vývoje českých učebnic pedagogické psychologie a kontexty jejich zrodu – obraz proměn v pojetí oboru. In *Pedagogika*, 1/2014, s. 5-33.

diskursu, s vývojem pedagogicko-psychologické diskuse ve vymezeném období. Daná problematika je natolik široká, že by si zasloužila samostatné další zpracování.

Začátky pedagogické psychologie v předválečném Československu a soudobé odborné vlivy

Přestože první publikace s názvem: *Pedagogická psychologie* byla u nás vydána Josefem Šústalem (vyučujícím v „mužské vzdělavatelně učitelské v Brně“) již roku 1913 ve Velkém Meziříčí, počátky skutečného vědního bádání se datují až od období první republiky (blíže Jedlička in: Kohnová 2012). Jsou spojeny především se jménem Václava Příhody, nejprve středoškolského pedagoga a posléze akademického pracovníka Filosofické fakulty University Karlovy v Praze. (Cach – Váňová 2000, s. 4.)

Po svém prvním studijním pobytu ve Spojených státech vydal V. Příhoda v nakladatelství Dědictví Komenského roku 1924 knihu *Psychologie a hygiena zkoušky*. Na základě úspěšné obhajoby této práce pak na Filosofické fakultě UK téhož roku habilitoval a byl jmenován docentem pro obor didaktika. O rok později vychází v Melantrichu jeho monografie: *Psychologický výběr ve výchově: Pět kapitol filosofie středoškolské pedagogie*. Následující rok prožil V. Příhoda opět v USA, kde mimo jiné studoval u J. Deweye a E. L. Thorndika. V roce 1929 spolu s Ladislavem Urbanem v Brně vydali překlad čtyřsetstránkové učebnice Edwarda Lee Thorndika: *Pedagogická psychologie*. Text představoval významnou podporu svépomocných vzdělávacích aktivit, které organizoval Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě. Krom práce překladatelské, činnosti výukové a organizační Příhoda rovněž intenzivně bádala a své výsledky záhy publikoval (podrobněji Cach – Váňová 2000; více též Kasper in: Jedlička (ed.) 2014). Roku 1930 vychází v Bakulově ústavu v Praze jeho *Teorie školského měření: Testování na škole prvního stupně*. Čtyři roky na to byla péčí nakladatelství Orbis vydána publikace: *Globální metoda: Nové pojetí výchovy*. V roce 1935 vychází v Dědictví Komenského reformně orientovaná studie Édouarda Claparèda: *Škola podle míry*, kterou přeložil spolu s Antonínem Maršálkem z francouzštiny. O rok později v tomtéž nakladatelství vychází Příhodova *Praxe školského měření*. Jeho průkopnická díla byla tou dobou nejvíce inspirována americkou behaviorální psychologíí a pragmatickou pedagogikou. Na pedagogiku přitom hleděl jako na vědu o změnách v chování, jejíž výsledky by měly být racionálně uchopitelné, změřitelné a vyčíslitelné. (Kasper 2014, s. 45.) Přes autoritu, kterou Václav Příhoda požíval, to ovšem neznamenalo, že by měla učitelská veřejnost možnost čerpat poznání jen z jediného zdroje, či byla nucena opírat se pouze o jediný psychologický směr. Například v letech 1925 a 1928 vyšla v Brně dvoudílná publikace švýcarského lékaře a psychologa Édouarda Claparèda: *Psychologie dítěte a experimentální pedagogika*. Překlad pro Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě pořídili Bohuslav Kratochvíl a Ludmila Ondrůjová-Velinská. Předmluvou jej opatřil profesor Otokar Chlup, jenž vedl tou dobou na Masarykově univerzitě v Brně Pedagogický seminář. Claparède se podobně jako M. Monterssoriová, E. Keyová a další neorousseauisté snažil přesvědčit co nejširší odbornou veřejnost o tom, že výchovné působení nesmí být založeno na uniformním drilování, ale má

se přizpůsobit zájmům a individuálním potřebám vzdělávaného jedince, vyplývajícím z přirozeného vývoje. Asi nejlépe vystihuje cíle tzv. nové výchovy následující výrok: „Základní omyl, jehož se dopouštíme, když chceme, aby se dítě namáhalo z pouhé lásky k povinností, z pouhé úcty k abstraktní disciplíně, je ten, že zapomínáme, že dítě není dospělým člověkem, a že hodnotám, které platí pro dospělé lidi, odpovídají u něho jiné hodnoty.“ (Claparède 1925, s. 113.) O rok později vyšel v Praze díky péči o vzdělávání členek Svazu československých učitelek škol mateřských překlad díla italské psychiatričky, psychologičky a pedagožky Marie Montessoriové: *Příručka vědecké pedagogiky. Zásady výchovy orientované na potřeby dítěte* opírá nejen o studium Rousseaua, Pestalozziho a Froebela, ale především o vlastní terapeutickou a edukativní praxi s dětmi běžnými i mentálně postiženými či sociálně zanedbanými. Jejich zdraví a osobnostnímu rozvoji věnovala pozornost jak v nemocnicích a útulcích, tak především Casa dei Bambini (tzv. Domech dětí). Text z italštiny přeložila Božena Kožíšková a předmluvou jej opatřil profesor experimentální psychologie na FF UK František Šeracký. V roce 1935 byla v překladu K. Valešky v pražském Orbisu vydána kniha zakladatele vídeňských výchovných poraden a hlavního představitele individuální psychologie Alfreda Adlera: *Člověk, jaký jest*. Pro úplnost lze dodat, že ve 30. letech 20. století byl Adler profesorem vídeňského pedagogického institutu, ale krom vlastní poradenské a psychoterapeutické praxe spolupracoval i s řadou škol, v nichž pomáhal učitelům uplatňovat individuální přístupy k žákům při současné podpoře spolupráce a pocitu vzájemné sounáležitosti (podrobněji Kovařík in: Adler 1999). O rok později vyšla díky překladu J. Růžičky čerstvá publikace dětské analytičky Anny Freudové. Podle jejího mínění má vzdělaný vychovatel hledat a nalézat střední cestu mezi dvěma extrémami, jaké představuje bezduchá polovojenská kázeň a ničím neomezená dětská svévole. Měl by být schopen pro každý věkový stupeň vymezit chovanci správnou směr poskytování uspokojení a omezování pudů. (Freudová 1936, s. 55-61.) Za pozornost stojí fakt, že německý originál psychoanalytické propedeutiky pro učitele se objevil ve Vídni, v Bernu a Stuttgartu r. 1935. Podtrhněme, že rychlost práce překladatele, nakladatele a tiskárny je obdivuhodná i při dnešních technických možnostech. Rok po zmíněném vydavatelském počínu byl nakladatelstvím Orbis vydán *Úvod do individuální psychologie* od Rudolfa Dreikurse. Text rakousko-amerického psychiatra a pedagoga kladl důraz na porozumění osobitým zvláštnostem životního příběhu každého dítěte. Dreikurs na příkladech objasňoval, jak jsou při výchovné práci ve škole důležité rané vzpomínky dítěte a zážitky, týkající se jeho přijetí nebo odmítnutí ze strany rodičů. Podobně jako Adler zdůrazňoval, jak významné jsou primární prožitky uspokojení ze spolupráce mezi sourozenci nebo pocity řevnivosti a závisti. Upozorňoval učitele na to, jak mohou různé individuální zkušenosti formovat odlišné sociální návyky žáků, ovlivňovat jejich sebepojetí, samostatnost, školní píli a poslušnost.

Jaké byly inspirační zdroje poválečné pedagogické psychologie a jaké bylo pojetí oboru v době budování socialistické společnosti

Spolu se změnou poválečné politické orientace celé naší země se proměňovala jak pedagogika, tak pedagogická psychologie a jejich inspirační zdroje. Dne 21. dubna 1948 přednesl ministr školství a osvěty profesor Zdeněk Nejedlý před Ústavodárným Národním shromážděním republiky Československé projev, jímž doporučil ke schválení *zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon)*. Tento dokument už v preambuli stanovil, že veškeré mládeži se dostane jednotné výchovy a obecného i odborného vzdělání na školách, které tvoří jednotnou soustavu. Určil také, že vzdělávací instituce mají krom péče o všestranný rozvoj žactva rovněž vychovávat uvědomělé občany lidově demokratického státu, statečné obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu. V manifestačním hlasování byl jednomyslně přijat. (Morkes 2002, s. 53-55).

Roku 1948 ještě stačil vyjít překlad díla Anny Freudové a Dorothy Burlinghamové: *Děti bez rodin*. Útlá monografie představující výzkum prováděný u kojenců a batolat umístěných v Hampsteadských válečných jeslích se stala podkladem následných výzkumů Reného Spitze, prací Donalda Winnicotta, Johna Bowlbyho a řady dalších dětských terapeutů či vývojových psychologů. Inspirace čerpaná z tohoto díla je patrná např. v koncepci první etapy epigenetické teorie Erika H. Eriksona – proslulého žáka A. Freudové – jehož myšlenky u nás rovněž nesměly být po řadu desetiletí publikovány. Připomeňme si jen stručně, jak Erikson zdůrazňoval důležitost láskyplné mateřské péče o kojence a to, jaké negativní následky mívá pro psychosociální vývoj nedostatečné pečování či zanedbávání emočních potřeb. (Erikson 2002, s. 224-228.)

Poznatky Anny Freudové a jejích spolupracovníků poukázaly na to, že vynucené odloučení od matek vyvolává u kojenců a batolat známky silné separační úzkosti, frustrace a při delším pobytu mimo rodinu i projevy emoční deprivace (více k tomu Jedlička (ed.) 2014). V době zakládání jeslí a mateřských škol s celotýdenním provozem, propagace umělé výživy kojenců a kolektivní výchovy od neútlejšího dětství nebyl o takovéto poznatky zájem. Socialistická pedagogika a pedagogická psychologie začaly v těchto letech čerpat inspiraci z jinak orientovaných zdrojů. (Text Freudové a Burlinghamové byl spolu s dalšími „ideově nevhodnými“ díly zapovězen, vřazen do archivu a na dlouhá léta zapomenut. Ve sbírkách knihovny Pedagogické fakulty UK v Praze, kde je kniha uložena, lze zjistit, že první výpůjčka pochází z roku 1948, druhá je z léta 1968 a třetí byla učiněna až na jaře 1995.)

Rok po převzetí moci komunisty vydal psycholog Josef Linhart v pražském nakladatelství Melantrich revolučně laděné dílo *Americký pragmatismus: rozbor krise buržoazního myšlení*. V knihovně Dědictví Komenského pak publikoval r. 1950 též autor téměř třísetstránkový text: *Vliv prostředí a výchovy na duševní vývoj dítěte: příspěvek k analýze rozvoje schopností venkovských a městských dětí*. V knize určené podpoře celoživotního vzdělávání učitelů podrobuje ostré kritice eugenicky orientované buržoazní psychologické teorie a dokazuje, že rozvoj dětí je určován především společenskými vztahy, v nichž žijí. S oporou o vědecké práce Karla Marxe, akademika Pavlova a jeho následovníků vyjadřuje J. Linhart přesvědčení,

že nově budovaná beztřídní společnost nabídne městské i vesnické mládeži stejné podmínky k všestrannému uplatnění.

Roku 1952 vyšla ve Zdravotnickém nakladatelství v Praze pozoruhodná kniha *Nárys pathofysiologie vyšší nervové činnosti: Podle prací I. P. Pavlova a jeho školy*. Byla překladem díla Anatolije Georgijeviče Ivanova-Smolenského, jenž patřil k blízkým spolupracovníkům zesnulého ruského nobelisty. Originál byl oceněn Stalinovou cenou druhého stupně za rok 1949. V části textu nazvané *Možnost použití experimentálních výsledků, uvedených v předchozích kapitolách*, cituje autor svého učitele Pavlova: „Můžeme-li znalostí získaných na vyšších zvířatech o funkci srdce, žaludku a jiných orgánů, tak shodných s lidskými, použít jen s opatrností při neustálém ověřování faktické shody v činnosti těchto orgánů u člověka a u zvířat, jak neobyčejnou zdrženlivost nutno potom projevit při přenosu právě po prvé získaných přesných přírodovědeckých znalostí o vyšší nervové činnosti zvířat na nejvyšší činnost člověka! Neboť právě tato činnost tak překvapivě ostře vyzdvihuje člověka z řady zvířat, tak nezměrně vysoko staví člověka nad veškerý živočišný svět. Bylo by velmi lehkomyšlné považovat první kroky fyziologie mozkových hemisfér, úplné jen programem, ale ovšem nikoli obsahem, již za nějaké řešení obrovského problému o nejvyšším mechanismu lidské podstaty.“ (Ivanov-Smolenskij 1952, s. 42-43.)

Zdrženlivost při aplikaci poznatků, učiněných v laboratořích na zvířatech, k níž sovětský vědec vyzýval, však nebyla vlastní řadě marx-leninských učenců působících tou dobou v československé pedagogické vědě. V kolektivní monografii *Vývoj osobnosti a její rozvoj v socialismu* – vydané téhož roku jako překlad díla Ivanova-Smolenského – horlivě propagovali výchovné postupy opírající se o poznatky pavlovovské experimentální psychologie Josef Linhart spolu s Vladimírem Tardym a Milošem Macháčem. Vzápětí po vydání tohoto bezmála šestisetstránkového spisu se dostaly na pultry knihkupců dva stručnější učební texty seznamující studující, ale i širší odbornou veřejnost s tím, jak lze náležitě využívat teorii klasického podmiňování ve výchovné a vzdělávací praxi. V Praze roku 1953 publikuje J. Linhart ve Státním pedagogickém nakladatelství skripta nazvaná *Vyšší nervová činnost dítěte: 1. díl Obecné zákonitosti vyšší nervové činnosti dětí*. V téže době vychází v Bratislavě z tvůrčí dílny Tomáše Pardela text *Pavlovovo učenie a psychológia: Študijná pomôcka pre učiteľov*. Následujícího roku byla ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze vytištěna klíčová skripta Václava Příhody *Úvod do pedagogické psychologie: Učební texty vysokých škol*. Hned na samém začátku textu autor vymezil jejich poslání: „Tento úvod do pedagogické psychologie je určen těm pracovníkům, kteří hodlají působiti jako vědečtí poradci, vychovatelé či ředitelé v dětských domovech, v přípravě pracovních záloh, v továrnách při zacvičování dělnictva v nových methodách, na psychiatrických a pediatrických klinikách i v jiných střediscích, v nichž má pedagogická psychologie základní důležitost pro budování nového hospodářského a společenského řádu.“ (Příhoda 1954, s. 5.) Přes jistý budovatelský patos je z citace i z analýzy obsahu patrné, že pisatele nezajímaly jen samotné procesy učení, měření výsledků vzdělávání či postupy formativního působení na jedince a kolektivy, ale zamýšlel se také nad podobami psychologické pomoci těm, kteří z jakýchkoliv příčin sociálně selhávají. Na řadě stran se Příhoda zabývá procesy

podmiňování, zpevňováním žádoucích návyků, ale též postupy, jimiž jde snižovat nadměrnou zátěž, zvyšovat psychohygienou práce a tím, jak lze s oporou o dílo Antona Semjonoviče Makarenka napravovat poruchy chování prostřednictvím kolektivní výchovy.

Profesor Příhoda chtěl svůj text následně vydat jako učebnici. To se mu však napoprvé nezdařilo. Podle recenzního posudku začínajícího marxistického vědce dr. Emila Holase – vedoucího katedry psychologie Filozofické fakulty Palackého univerzity v Olomouci – byla Příhodova publikace málo ideová. E. Holas ve svém odborném dobrozdání uvedl, že vydání skript jako knihy by bylo na škodu samotnému autorovi, protože předloženou práci recenzent pokládal: „za zcela chybnou, ne-li přímo scestnou“. V závěru svého posudku napsal: „Zvláštní pozornosti by potřebovaly odvolávky na různé poučky dialektického a historického materialismu. Nelze se zbavit dojmu, že citace klasiků marx-leninismu se tu ocitají v cizím prostředí, že je jich používáno nějak mechanicky a deduktivně. Stačí se podívat, jak autor aplikuje Engelsovy závěry o významu práce pro vývoj člověka, zatím co při výkladu o společnosti se omezuje jen na biologické hledisko, význam práce při vzniku a rozvoji společnosti se zde zcela ztrácí a Marxův citát o společnosti jako o produktu vzájemného působení lidí je skoro mimo vlastní kontext“. Aby se popisovaná situace dala lépe pochopit, je vhodné připomenout, jakými slovy charakterizoval tajemník pedagogického oddělení Československo-sovětského institut J. Skalka ideovou výchovu „mladých kádrů“ roku 1951 v nově založeném odborném periodiku *Pedagogika*. Jarolím Skalka v prvním ročníku časopisu pro vědy o vzdělávání a výchově napsal: „Soudruh Stalin přesvědčivě ukázal na význam kritiky a sebekritiky jako hybné síly vývoje socialistické společnosti, jako bolševické metody výchovy mladých kádrů. Mládež by se měla řídit slovy soudruha Stalina: „Kdo chce šetřit sebeúctu našich kádrů zastíráním jejich chyb, ten ničí kádry i jejich sebeúctu, neboť zastíráním usnadňuje opakování nových a možná mnohem vážnějších chyb, které s největší pravděpodobností povedou k úplnému selhání kádrů, — ke škodě jejich ‚sebeúcty‘ a ‚klidu‘. Otevřená a přímá kritika a sebekritika bez ohledu na jednotlivce, poctivé odhalování chyb a nedostatků, aby mohly být neprodleně napraveny — to je osvědčená bolševická metoda výchovy mladých kádrů.“ (Skalka 1951, s. 521)

Příhoda následně svůj text přepracoval a hustě proložil citáty z děl klasiků marxismu-leninismu, přičemž se neopomněl opakovaně distancovat od pochybeného učení Thorndíkova a Skinnerova. Rovněž proklamoval kritický postoj k dílu É. Claparèda, jehož reformní myšlenky před několika lety z francouzského originálu českým učitelům překládal. V nové učebnici však o jeho díle napsal: „Tato jednostrannost, biologisace pedagogické psychologie, je základní vadou celé jeho vědecké a literární činnosti. Řešení fundamentálních otázek se ženevský psycholog vyhýbá, pokládá je za metafyzické. Popírá materialistický mechanismus, který vidí v učení I. P. Pavlova.“ (Příhoda 1956, s. 37.) V takovéto podobě už mohla kniha ve Státním pedagogickém nakladatelství vyjít. Její obsah byl rozčleněn do deseti kapitol: *Pojem pedagogické psychologie, Stručný nástin vývoje pedagogické psychologie, Výzkumné metody pedagogické psychologie, Reflexní mechanismy, Základní vývojové faktory, Podmínky individuální zkušenosti, Psychologie učení, Psychologie práce vzhledem k výchově, Změny v metodě výchovy vzhledem k věku, Kolektiv a osobnost v procesu*

výchovy. Lze dodat, že v 1. kapitole se profesor Příhoda na straně 27 s uznáním zmiňuje o pedagogicko-psychologických pracích Lva Semjonoviče Vygotského. Ačkoliv kniha *Мышление и речь* vyšla v moskevském nakladatelství Akademie pedagogických věd ve 2. vydání roku 1956 (poprvé 1934), její překlad do češtiny byl pořízen až v liberální atmosféře konce šedesátých let Janem Průchou. Za podivuhodný je možno označit fakt, že přínos prací L. S. Vygotského k rozvoji kognitivní psychologie a procesů učení byl vysoce oceňován nejen sovětskými psychology a vysokoškolskými pedagogy (viz předmluva profesorů A. N. Leont'jeva a A. R. Luriji k českému vydání knihy *Myšlení a řeč* z roku 1970), ale je uznáván i v širokém mezinárodním měřítku. Našim učitelům, psychologům a studentům příslušných oborů byl však náležitě prezentován s mnohaletým zpožděním.

Roku 1957 vydal Jan Čáp v pražském SPN dvoustetstránkovou publikaci: *K psychologii cviku ve světle učení I. P. Pavlova*. (Následně Čápův text díky pochvalné recenzi Josefa Linharta a Jarmily Skalkové-Procházkové vychází zkrácený a aktualizovaný tamtéž ještě roku 1964 v edici *Na pomoc učitelům* pod názvem *Psychologie pracovního výcviku*.)

O koncepci vytčenou profesorem Příhodou se opírala publikace slovenského psychologa Tomáše Pardela: *Pedagogická psychológia* vydaná v Bratislavě 1957. V upravené podobě pak vyšla v letech 1963 a 1967 také v českém překladu. Ve třetím rozšířeném a přepracovaném vydání se k českým čtenářům dostala v roce 1967, kdy její text byl autorem obohacen o shovívavěji podanou kritickou analýzu vybraných západních psychologů a pedagogů. Ta se mohla opírat i o dlouhodobou překladatelskou, badatelskou a publicistickou produkci Františka Singuleho, kterou o rok dříve shrnul do kultivovaně psané reprezentativní monografie *Pedagogické směry 20. století v kapitalistických zemích*.

Situace pedagogické psychologie v období částečného politického uvolňování a v době tzv. normalizace poměrů po vojenské okupaci Československé socialistické republiky

O zhodnocení stavu a perspektiv tuzemské pedagogické psychologie se pokusili v roce 1968 pracovníci Pedagogického ústavu J. A. Komenského Československá akademie věd: „Přes dosažené úspěchy však současné podmínky ještě zdaleka neodpovídají ani potřebám dalšího rozvoje pedagogické psychologie, ani jejímu společenskému významu. Tak především stav kádrového, technického a prostorového vybavení (v ČSAV, na vysokých školách a v resortních ústavech) je téměř havarijní a nedovoluje rozvíjet tzv. základní a aplikovaný výzkum s potřebnou intenzitou, v patřičném rozsahu a s dostatečným předstihem před potřebami společenské (zejména pedagogické) praxe. Přes značné úsilí nebyly např. dosud zajištěny přiměřené podmínky pro rozvíjení vědeckovýzkumné práce na vysokých školách, podmínky pro vybudování takové sítě odborných poradenských, diagnostických a výchovně terapeutických zařízení, která by odpovídala životním potřebám vyspělé, vědecky řízené socialistické společnosti. Značně neuspokojivé jsou i možnosti výchovy nových odborných a vědeckých kádrů atd.“ (Michalička – Pešinová 1968, s. 824.)

Neměli bychom přehlédnout, že v době relativního společenského uvolnění začaly vycházet překlady děl vybraných západních autorů, jejichž práce byly do té doby zcela nedostupné,

nebo přístupné jen nemnoha čtenářům (blíže k situaci s překlady cizojazyčné literatury Kulič – Mareš 1993). Jako obohacující byla pedagogickou veřejností vnímána například *Učebnice experimentální psychologie* desetičlenného autorského kolektivu pod vedením švýcarského profesora Richarda Meiliho a jeho rakouského kolegy Huberta Rohrachera. Text psaný z kognitivně-behaviorálních pozic vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Praze roku 1967 v knižnici psychologické literatury. Autoři v něm kromě výsledků vlastních výzkumů z oblasti psychologie osobnosti, sociální psychologie a psychologie učení, prezentovali rovněž podrobné odkazy na díla dalších významných badatelů. Vzhledem k odborné orientaci pisatelů není nikterak překvapující, že závěrečná kapitola učebnice byla věnována důkladnému popisu statistických metod užívaných při plánování a vyhodnocování psychologických experimentů. (Meili – Rohrachera a kol. 1967.)

Lze poznamenat, že zhruba ve stejné době vyšla pod názvem *Marxismus a existencialismus* v nakladatelství Svoboda podstatná část *Kritiky dialektického rozumu* od existenciálně laděného levicového filozofa a spisovatele Jena-Paula Sartra. (Sartre 1966.) O rok později bylo tamtéž vydáno také Frommovo dílo *Člověk a psychoanalýza* (v New Yorku publikováno 1947 pod názvem *Man for Himself*). V esejisticky pojatém textu se psychoanalyticky vzdělaný terapeut, vysokoškolský učitel a filozof Erich Fromm pokoušel o syntézu Marxova a Freudova učení. Doslov ke knize napsal germanista a filozof Jiří Cvekl. (Fromm 1967.) V dohasínajícím úsvitu Pražského jara ještě některá nakladatelství stačila realizovat dříve připravené ediční plány. Tak bylo možné vydat v roce 1969 v pražském Melantrichu Cveklůva *Člověka v psychoanalytickém poli* s podtitulem *nástin psychoanalytické antropologie* a v roce 1972 v bratislavské psychodiagnostice Pardelovy *Problémy psychoanalytického hnutí*. Záhy ale nastoupila normalizace se zcela jinou kulturní politikou. Podle vzpomínek Jiřího Pelikána – psychologa a pedagoga aktivně se účastnícího tehdejšího obrodného procesu – existencialismus a psychoanalýza zaujaly mnohé učitele (a dodejme i další angažované intelektuály) především svým pojetím úlohy člověka v moderní společnosti a otevíráním cest do lidského nitra. J. Pelikán vyjádřil přesvědčení, že „mělkost většiny dosavadních koncepcí výchovy spočívá právě v tom, že zůstávají na úrovni jevové a nepronikají do podstaty celého procesu.“ (Pelikán 1995, s. 23.)

V roce 1968 byl vedoucím čtyřčlenného autorského kolektivu – docentem Františkem Jiránkem – předán do Státního pedagogického nakladatelství v Praze rukopis nesoucí název *Pedagogická psychologie*. Z koncepce a zpracování celého textu bylo zřejmé, jaký vliv měla na Jiránkovu tvorbu jeho překladatelská práce na díle Jeana Piageta: *Psychologie intelligence*. Velmi moderně pojatý učební text rozdělili jeho tvůrci do osmi kapitol, které pojmenovali: *Obecné otázky, Základní pojmy, Osobnost žáka, Osobnost učitele, Psychologie učení, Psychologie výchovy, Psychologická analýza učiva a Vztahy mezi učitelem a žáky*. Na straně 35 navazuje F. Jiránek v pojetí oboru na V. Příhodu, když píše: „Pedagogická psychologie má přinášet pomoc – zatím tak činí způsobem nedostačujícím – vychovatelům a pracovníkům výchovných zařízení ve školství, v osvětě, ve zdravotnictví, ve výrobě, v distribuci, v armádě atd. její poznatky jsou zvláště důležité pro vedoucí pracovníky v institucích, kde se jakkoli pečují o výchovu a vzdělávání.“ (Jiránek a kol. 1997, s. 35.)

Může být překvapující, že *Pedagogická psychologie* Jiránkova autorského týmu se dočkala svého prvního vydání až po třiceti letech. Zdeněk Holubář – poslední žijící ze spoluautorů – v závěru publikace vysvětlil nezvyklé dlouhou dobu, která uplynula mezi napsáním a vytištěním textu: „Srpnové události, které naši zemi v témže roce potkaly, způsobily, že nesměla vyjít.“ (Jiránek a kol., 1997, s. 164.)

Ještě v polovině roku 1969 mohl být otištěn v časopise *Pedagogika* článek Jiřího Kotáska, v němž spolu s kritikou stávající politické situace vyjádřil i naději, že škola a její učitelé v době „národní krize“ ve své výchovné funkci neselžou. „Nadměrná monopolizace a koncentrace politické moci, doprovázející formování socialistické společnosti, potvrzuje školu jako společenskou periférii. Přebujelé mocenské, manipulátorské stanovisko ke společenským procesům nepovažuje na jedné straně školu za příliš důležitý mocenský nástroj, na druhé straně jí přikládá pouhou aktuální propagandistickou funkci, využívá ji jako nástroje indoktrinace mládeže a přes ni též dospělých. Umlčuje vlastní názory učitele a mládeže, vyvozuje z jejich samostatného myšlení dalekosáhlé existenční důsledky. Používá pro politickou a světonázorovou výchovu více metody strachu než cesty rozumu. Mizí individuální odpovědnost učitele za výchovu, učitel je nesamostatným výkonným článkem přísně centralistického řízení školství...Výchova se orientuje na přítomnost a podléhá krátkodobým kampaním a úkolům, které vzápětí reviduje a tím zcela relativizuje hodnocení, ale i samy sdělované poznatky. Výchova a škola se tak podílejí na vyvolání vše zaplavující vlny společenské lhostejnosti a snah o společenskou izolaci, uzavření se do privátní sféry osobních zájmů a konzumu zboží. Před současnou školou se otvírá drama událostí, divadlo světa, z něhož lze čerpat nepřeberné množství podnětů pro vzdělávací práci. Tragická doba, rozpor proklamovaných ideálů a skutečnosti, pravdy a bezostyšně šířených lží, to je sféra, v níž má výchova mnohem širší uplatnění než v klidných dobách, než v dobách opatrnosti a lhostejné nejednoty charakterizující minulá léta. Paradoxně je teď naše národní krize nejpłodnějším výchovným obdobím, obdobím, v němž škola může ukázat svou nepostradatelnost v životě mládeže.“ (Kotásek 1969, s. 241-249.) Společenské poměry se však vyvíjely mnohem hůře, než tento badatel, pedagog a psycholog v citovaném textu předvídal. Období stranických čistek a další roky po něm, lze jen těžko ohodnotit jako „výchovně nejpłodnější“. O několik desítek let později konstatovala Eliška Walterová v časopise *Orbis scholae*, že Kotáskovy mezinárodně uznávané srovnávací studie: *Current problems of Teacher Education* (Hamburg: Unesco Institute for Education, 1970) a *L'idée d'éducation permanente dans la réforme actuelle des systèmes éducatifs et de la formation des maîtres* (Paris: Unesco, 1972), které byly publikované a citované v zahraničí, nedostaly v jeho vlasti v době, kdy zde fungovaly normalizační mechanismy, povolení k tomu, aby byly vytištěny v češtině. (Walterová 2006, s. 127-134.)

Připomeňme si, že v období tzv. očisty strany a normalizace stavu společnosti prověřkové komise vylučovaly z KSČ a zbavovaly práce učitele, vychovatele nebo výzkumníky, které označily za ideově pomýlené či politicky nespolehlivé. Školství museli opustit všichni ti, kdo byli představiteli komunistického aparátu prohlášení za nositele pravicových, protistranických a protisovětských názorů. V nakladatelstvích a redakcích odborných časopisů zavládla

cenzura a posléze přísná autocenzura, přičemž z knihoven byly hromadně vyřazovány publikace pokládané stranickými dohlížiteli za myšlenkově závadné. K jasnějšímu osvětlení tehdejší společenské situace přispívají vzpomínky profesora Radima Palouše publikované v roce 2004 na stránkách časopisu *Pedagogika*: „Brzy po zveřejnění seznamu signatářů CHARTY 77 vpadli členové StB do Jiránkovy vily a vyšetřovali, jaké „podvratné“ kontakty udržuje. Dostal z univerzity okamžitou výpověď. Tento brutální tlak trval i v dalších týdnech. Patočka zemřel 13. března 1977, doc. Dr. František Jiránek, CSc., pak brzy nato nedlouho po svém posledním policejním výsledku 18. dubna v půl sedmé ráno.“ (Palouš 2004, s. 85-87.)

Roku 1974 vyšel v Bratislavě *Úvod do pedagogickej psychológie* Ladislava Ďuriče. Autor na samém začátku předznamenává, že „v současné době má pro pedagogickou psychologii mimořádný význam dokument *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*, který vychází ze závěrů XIV. Sjezdu KSČ a výsledků červencového zasedání ústředního výboru strany v roce 1972 a z usnesení XV. Sjezdu KSČ.“ (Ďurič 1974, český překlad z r. 1979, s. 7.) Náplň knihy představovaly otázky související s náležitým vymezením oboru, jeho postavením v systému psychologických a pedagogických disciplín, problémy výběru a aplikace vhodných výzkumných metod, determinace lidské psychiky a psychologie učení. Dodejme, že při srovnávání obsahu kapitoly týkající se psychologického výzkumu z publikace R. Meiliho, H. Rohrchera a spol. (s. 309 až s. 345) s obdobně zaměřenou částí Ďuričova díla (s. 62 až s. 104) nedopadá jeho tvorba příznivě. Těžiště této učebnice však spočívalo jiné oblasti. V období tzv. konsolidace a normalizace, probíhající po sovětské okupaci naší vlasti, charakterizuje L. Ďurič obor, na nějž soustředil pozornost, následovně: „Pedagogická psychologie jako speciální psychologická disciplína a přitom hraniční věda má jedinou úlohu, a to pomocí svými přístupy realizovat cíle naší socialistické soustavy vyučování a vzdělávání. Posluchači učitelských fakult a vysokých škol se mají naučit všechny základní psychologické zákonitosti výchovně vzdělávací činnosti praktického pedagoga a zákonitosti učení jako individuálního procesu žáka.“ (Ďurič 1979, s. 55.)

V přehledové studii publikované počátkem 90. let 20. století v časopise *Pedagogika* vyjádřili psychologové Václav Kulič a Jiří Mareš názor, že vývoj oboru doplácel na vynucenou podřízenost oficiální pedagogice: „Přinášelo to s sebou ideologický tlak, který se projevoval mj. v požadavcích na „psychologické rozpracování“ úkolů, které školství ukládala usnesení stranických orgánů, v určování témat, která jsou pro výzkum prioritní, v rozhodování, která výzkumná paradigmatata a metody lze ještě akceptovat, aniž hrozí nebezpečí, že tím dojde k „nekritickému přejímání cizích vlivů“.“ (Kulič – Mareš 1992, s. 338.)

Je nutné dodat, že ne všechny učební texty, které byly vydávány v období občanské nsvobody, trpěly stejnou mírou politizace a služebnosti totalitnímu myšlení. Roku 1977 vyšla v Bratislavě *Psychológia pre učiteľov*. Kniha byla zpracovaná devítičlenným autorským kolektivem. Hlavními autory a editory byli L. Ďurič a J. Štefanovič. Jako spoluautoři jsou uvedeni: J. Grác, M. Jedináková, L. Maršálová, T. Pardel, E. Rybárová, F. Rudaš a I. Šipoš. Celý obsah téměř šestisetstránkové učebnice byl promyšleně rozvržen do osmi kapitol: *Základní pojmy obecné psychologie*, *Základní pojmy vývojové psychologie*, *Psychologie učení*, *Základní pojmy pedagogické psychologie*, *Psychologie výchovy*, *Psychologie*

vyučování, *Metody poznávání a charakteristika žáka, Psychologie učitelovy osobnosti*. V této práci obor není vymezován z ideologických pozic: „Predmetom pedagogickej psychológie je skúmať psychologické zákonitosti výchovno-vyučovacieho procesu vzdelávania v školských a mimoškolských podmienkach. Z tohoto určenia predmetu našej vedy vyplynie aj jej definícia: Pedagogická psychológia je veda o psychologických zákonitostiach výchovno-vyučovacieho a vzdelávacieho procesu.“ (Ďurič – Štefanovič a kol. 1997, s. 266.) Lze připomenout, že obdobnou i když o něco stručnější charakteristiku můžeme objevit v českém překladu díla Nikolaje Dmitrijeviče Levitova, profesora moskevského Státního pedagogického institutu, které vyšlo v Praze již roku 1951. V knize *Základy pedagogické psychologie* ruský vědec v úvodní kapitole píše: „Pedagogickou psychologií se nazývá to odvětví naší vědy, které má za úkol studium psychologických základů výchovy a vyučování.“ (Levitov 1951, s. 18.)

Od počátku šedesátých let začaly periodicky vycházet knihy a další učební texty psychologa a pedagoga Univerzity Karlovy v Praze Jana Čápa (blíže Jedlička 2014). V období „perestrojky a glasnosti“, v níž lze spatřovat známky rozkladu sovětského impéria, uvádí profesor Čáp v seznamu užití literatury mimo abecední pořádek na prvních místech sedm prací z dílny V. I. Lenina a K. Marxe. (Čáp 1987.) Dodejme, že k problematice pedagogické psychologie se citovaná díla nikterak jasně nevztahovala. Kniha *Psychologie pro učitele* z roku 1987 byla rozvržena do tří velkých oddílů: *Psychologie, její základní pojmy, principy a metody, Psychologické otázky vyučování a Psychologické problémy ve výchově*. V úvodní kapitole charakterizoval autor studovaný obor čtenářům takto: „Pedagogická psychologie je odvětví psychologie, které zkoumá z psychologického hlediska otázky pedagogické praxe; psychologicky analyzuje podmínky, průběh a výsledky výchovy a vyučování; zkoumá člověka, jeho činnosti, učení a formování osobnosti v podmínkách výchovy. Na podkladě toho pedagogická psychologie přispívá k vytváření pedagogické teorie, zejména k rozpracování teorie výchovy a didaktiky, ale i přímo k vzdělání učitelů a ostatních výchovných pracovníků, k využití psychologických poznatků, zásad a metod při plnění úkolů ve výchovné praxi. Zároveň přispívá k rozvoji psychologické teorie.“ (Čáp 1987, s. 17.)

Při zamyšlení nad zněním definice, obsahem učebnice a dobovým kontextem lze připomenout, že již v roce 1963 byla na středních všeobecně vzdělávacích školách zřízena funkce poradce pro výchovu k volbě povolání a o čtyři léta později se z pokynu ministerstva začala ve všech krajích zřizovat odborná psychologicko-výchovná pracoviště. Tak byl v tehdejší České socialistické republice položen roku 1967 základ pro utváření školského poradenského systému. K jeho pevnějšímu právnímu ukotvení došlo roku 1978. Stalo se tak prostřednictvím § 37 zákona č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol. Prováděcí předpis pak představovala *Vyhláška ministerstva školství České socialistické republiky č. 130/1980 Sb., o výchovném poradenství*. Podle zmíněného dokumentu měly být žákům, jejich rodičům a učitelům zabezpečeny psychologické služby jednak krajskými pedagogicko-psychologickými poradnami, dále poradnami okresními a konečně výchovnými poradci přímo ve školách. Poradenské, diagnostické a preventivně-výchovné služby měly být zaměřeny zejména na péči o zdravý vývoj dětí a mládeže, na otázky jejich školní úspěšnosti

a profesní přípravy, ale i na pomoc dětem s poruchami vývoje, emočními problémy a obtížemi v sociální adaptaci. Reflexi existence poradenského systému a odpovídající analýzu dvacetiletých zkušeností získaných při poskytování pedagogicko-psychologických služeb ve školách a školských zařízeních čtenář v Čáповě učebnici z roku 1987 nenalezl.

Ale ani kniha vycházející již ve svobodné občanské společnosti pod názvem *Psychologie výchovy a vyučování* v nakladatelství Karolinum se charakteristikou školských poradenských služeb řádně nezabývá. Vyjadřuje ji až vymezení předmětu pedagogické psychologie uváděné v knize vydané roku 2001, kterou napsal Jan Čáp spolu s Jiřím Marešem. Dodejme však, že od roku 1997 měli zájemci o tuto oblast k dispozici kvalitní překlad⁹⁸ učebnice britského psychologa, analyticky orientovaného terapeuta a pedagoga Davida Fontany: *Psychologie ve školní praxi*, v níž je věnován výchovným a vzdělávacím problémům ve spojení s poradenskou pomocí žákům obsažný a srozumitelný výklad.

Shrnutí

Po počátečním údobí širokých mezinárodních kontaktů inspirujících v časech první republiky řadu paralelních ideových proudů, byla u nás pedagogická psychologie téměř půl století pojmána především jako deskriptivní a normativní disciplína, která se orientovala hlavně na abstraktní konstrukt průměrného žáka, technologii výuky (odborného výcviku), konformitu a harmonické vztahy v třídním či mládežnickém kolektivu. Pro ilustraci lze srovnat výzvy V. Příhody (1956) a F. Jiráňka (viz text z r. 1968 vydaný 1997) k rozšíření pole působnosti pedagogické psychologie do oblasti poradenství, do zdravotnictví, respektive k implementaci poznatků o psychologii výchovy do dětské psychiatrie a ústavní péče, s realitou obsahů učebnic J. Čápa (Čáp 1957, 1963, 1987). Žáci mimořádně nadaní, handicapovaní, ale také děti a dospívající s osobnostními nebo sociálními problémy nebyli po většinu času v pozornosti vědy, jejíž představitelé si dali za úkol: „pomoci realizovat cíle socialistické soustavy vyučování a vzdělávání“ (viz Ďurič odvozující rozvoj vědního oboru z ideologických proklamací přejatých ze závěrů sjezdů komunistické strany). Socializační obtíže nonkonformních jedinců i psychické strádání neúspěšných žáků se vymykalý idealizovanému obrazu školské reality, který stvořila komunistická propaganda a s nímž pracovala na ní závislá akademická psychologie. Poznatky z oblasti logoterapie, transakční analýzy, humanistické psychologie, analytické psychologie, psychologie objektních vztahů a mnoha dalších psychologických disciplín se v učebnicích nebo na přednáškách téměř neobjevovaly a nemohlo o nich být ani volně diskutováno.

Omezení odborných kontaktů a umělé oddělení od řady zdrojů vědního poznání poznamenaly pojetí a vývoj oboru nejen v době občanské nesvobody, ale i v dalším desetiletí.

---

⁹⁸Překlad anglického originálu do češtiny pořídil klinický psycholog, psychoterapeut a vysokoškolský učitel K. Balcar. O oblíbenosti Fontanovy učebnice svědčí, že v současnosti je čtenářům k dispozici již třetí vydání.

Užité prameny a literatura:

- ADLER, A. *Člověk jaký jest: základy individuální psychologie*. Praha: Orbis, 1935.
- CACH, J.; VÁŇOVÁ, R. Václav Příhoda (1889–1979): Život a dílo pedagoga a reformátora školství. *Pedagogika*, 2000, r. 50, č. 1, s. 3–12.
- CLAPARÈDE, É. *Psychologie dítěte a experimentální pedagogika. 1. díl. Úvod, problémy, metody*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelů na Moravě, 1925.
- CLAPARÈDE, É. *Psychologie dítěte a experimentální pedagogika 2. díl. Historický přehled. Duševní vývoj*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelů na Moravě, 1928.
- CLAPARÈDE, É. *Škola podle míry*. Praha: Dědictví Komenského, 1935.
- CVEKL, J. *Člověk v psychoanalytickém poli: nástin psychoanalytické antropologie*. Praha: Melantrich, 1969.
- ČÁP, J. *K psychologii cviku ve světle učení I. P. Pavlova*. Praha: SPN, 1957.
- ČÁP, J. *Pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1963.
- ČÁP, J. *Psychologie pracovního výcviku*. Praha: SPN, 1964.
- ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. 3 vyd. Praha: SPN, 1987.
- ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-534-3.
- ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 978-80-7367-273-7.
- DREIKURS, R. *Úvod do individuální psychologie*. Praha: Československá grafická unie, 1937.
- ĎURIČ, L. *Úvod do pedagogické psychologie*. Praha: SPN, 1979.
- ĎURIČ, L.; ŠTEFANOVIČ, J. a kol. *Psychológia pre učiteľov*. Bratislava: SPN, 1977.
- ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-4.
- FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-063-4.
- FREUD, A. *Psychoanalyse für Pädagogen: Eine Einführung*. Bern, Stuttgart, Wien: Verlag Hans Huber, 1935.
- FREUDOVIČ, A.; BURLINGHAMOVÁ, D. *Děti bez rodin: studie o výhodách a nevýhodách výchovy dětí v útlcích*. Praha: Orbis, 1948.
- FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967.
- HOLAS, E. *Posudek dr. E. Holase Příhodova Úvodu do pedagogické psychologie*. Strojopis v rozsahu 4 stran, blíže nedatováno (1954?). V archivu autora této stati.
- IVANOV-SMOLENSKIJ, A. G. *Nárys pathofysiologie vyšší nervové činnosti: Podle prací I. P. Pavlova a jeho školy*. Praha: Zdravotnické nakladatelství, 1952.
- JEDLIČKA, R. Proměny a perspektivy pedagogicko-psychologické přípravy učitelů. In: KOHNOVÁ, J. a kol. *Profesní rozvoj učitelů a cíle školního vzdělávání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. s. 91–98. ISBN 978-80-7290-625-3.
- JEDLIČKA, R. Sto let vývoje českých učebnic pedagogické psychologie a kontexty jejich zrodu – obraz proměn v pojetí oboru. *Pedagogika*, 2014, r. 64, č. 1, s. 5–33. ISSN 3330-3815.
- JEDLIČKA, R. (ed.). *Teorie výchovy – tradice, současnost, perspektivy*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2412-9.

- JIRÁNEK, F. a kol. *Pedagogická psychologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 1997. ISBN 80-7194-081-X.
- KASPER, T. Teorie výchovy v české meziválečné pedagogické diskusi. In: JEDLIČKA, R. (ed.). *Teorie výchovy – tradice, současnost, perspektivy*. Praha: Karolinum, 2014. s. 35 – 48. ISBN 978-80-246-2412-9.
- KASPEROVÁ, D.; KASPER, T. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. ISBN 80-7372-134-0.
- KOTÁSEK, J. Vědomí doby a československá pedagogika. *Pedagogika*, 1969, r. 19, č. 2, s. 241 – 249.
- KOVAŘÍK, Š. Slovo o autorovi. In: ADLER, A. *Porozumění životu: Úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora, 1999. s. 151 – 153. ISBN 80-85974-76-2.
- KULIČ, V.; MAREŠ J. Pedagogická psychologie – současný stav a potřeby školy. *Pedagogika*, 1992, r. 42, č. 3, s. 335 – 343. ISSN 3330-3815.
- LEVITOV, N. D. *Základy pedagogické psychologie*. Praha: Práce, 1951.
- LINHART, J. *Americký pragmatismus: rozbor krise buržoazního myšlení*. Praha: Melantrich, 1949.
- LINHART, J. *Vliv prostředí a výchovy na duševní vývoj dítěte: příspěvek k analýze rozvoje schopností venkovských a městských dětí*. Praha: Dědictví Komenského, 1950.
- LINHART, J. *Vyšší nervová činnost dítěte*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953.
- LINHART, J.; TARDY, V.; MACHAČ, M. *Vývoj osobnosti a její rozvoj v socialismu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.
- MEILI, R; ROHRACHER H. a kol. *Učebnice experimentální psychologie*. Praha: SPN, 1967.
- MICHALIČKA, M; PEŠINOVÁ, H. Problémy a perspektivy pedagogické psychologie. *Pedagogika*, 1968, r. 18, č. 6, s. 823 – 828.
- MONTESSORI, M. *Příručka vědecké pedagogiky*. Praha: Svaz čsl. učitelů škol mateřských, 1926.
- MORKES, F. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2002. ISBN 80-01461-9-8.
- PALOUŠ, R. Vzpomínka na Františka Jiráka. *Pedagogika*, 2004, r. 54, č. 1, s. 85 – 87. ISSN 3330-3815.
- PARDEL, T. *Pavlovovo učenie a psychológia: Študijná pomôcka pre učiteľov*. Bratislava: SPN, 1953.
- PARDEL, T. *Pedagogická psychológia*. 3. zrevid., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: SPN, 1967.
- PARDEL, T. *Problémy psychoanalytického hnutia: (hlbinná psychológia)*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1972.
- PELIKÁN, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis, 1995. ISBN 80-85498-27-8.
- PIAGET, J. *Psychologie inteligence*. Přeložil František Jiránek. Praha: SPN, 1964.
- PŘÍHODA, V. *Úvod do pedagogické psychologie. Učební texty vysokých škol*. Praha: SPN, 1954.

- PŘÍHODA, V. *Úvod do pedagogické psychologie*. Praha: SPN, 1956.
- SARTRE, J.-P. *Marxismus a existencialismus*. Praha: Svoboda, 1966.
- SINGULE, F. *Pedagogické směry 20. století v kapitalistických zemích*. Praha: SPN, 1966.
- SKALKA, J. J. V. Stalin o komunistické výchově mládeže. *Pedagogika*, 1951, r. 1, č. 9–10, s. 516–521.
- ŠÚSTAL, J. *Pedagogická psychologie*. Velké Meziříčí: Nakladatelství Alois Šašek, 1913.
- THORNDIKE, E. L. *Pedagogická psychologie: kratší kurs*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1929.
- VYGOTSKIJ, L. S. *Myšlení a řeč*. Praha: SPN, 1970.
- Vyhláška ministerstva školství České socialistické republiky č. 130/1980 Sb., o výchovném poradenství*.
- WALTEROVÁ, E. Jiří Kotásek stále mezi námi. *Orbis scholae*, 2006, r. 1, č. 1, s. 127–134. ISSN 1802-4637.
- Zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon)*.
- Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol*.